

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

О.Д.Лазор

кандидат сільськогосподарських наук, доцент,
професор кафедри державного управління та місцевого самоврядування
Львівського регіонального інституту державного управління
Національної академії державного управління
при Президентові України

УДК 342.82

ЗАСТОСУВАННЯ ВИБОРЧИХ СИСТЕМ НА МІСЦЕВИХ ВИБОРАХ У КРАЇНАХ РОМАНСЬКОЇ МОДЕЛІ

Розглянуто застосування виборчих систем на місцевих виборах у країнах романської моделі. Проаналізовано процес удосконалення виборчого інструментарію та його вплив на якісний рівень інститутів місцевої влади. Обґрунтовано необхідність оптимізації виборчої системи на місцевих виборах в Україні з врахуванням зарубіжного досвіду. Розроблено рекомендації для вдосконалення виборчого законодавства стосовно проведення місцевих виборів.

Рассмотрено применение избирательных систем на местных выборах в странах романской модели. Проанализирован процесс усовершенствования избирательного инструментария и его влияние на качественный уровень институтов местной власти. Обоснована необходимость оптимизации избирательной системы на местных выборах в Украине с учетом зарубежного опыта. Разработаны рекомендации для усовершенствования избирательного законодательства относительно проведения местных выборов.

The use of electoral systems for local elections in the countries of the Roman model is considered. The electoral process improvement tools and its impact on the quality of institutions of local government are analyzed. That's need to optimize the electoral system for local elections in Ukraine on account of foreign experience are discussed. Recommendations for improving the electoral legislation for the holding of local elections are developed.

Практика проведення місцевих виборів переконливо засвідчує необхідність пошуку механізмів вдосконалення виборчих систем. У цьому контексті обрання депутатів місцевих рад та посадових осіб територіальних громад — сільських, селищних та міських голів, які є визначальними фігурами у сучасній системі місцевого самоврядування України — як важлива складова регламентації їх статусу — потребує вдосконалення, про що неодноразово наголошувалось у рекомендаціях, вироблених Конгресом місцевих і регіональних влад Європи для України. В межах поширення муніципальних реформ та проведення місцевих виборів актуалізується також позиція щодо повернення до опосередкованих виборів депутатів місцевих рад та посадових осіб територіальних громад.

Посилення інтересу до місцевих виборів пов'язане з працями О. Валевського, Є. Ф. Глухачова, В. М. Кампо, Ю. Б. Ключковського, І. Б. Ковтун, О. С. Конотопшева, М. І. Корнієнка, В. В. Кравченка [1], П. М. Любченка, К. С. Матвієнка, А. Некряча, В. Я. Прошка, М. О. Пухтинського та інших науковців, які провели аналіз діючої виборчої системи України, зокрема визначили проблеми та шляхи їх вирішення, переваги

та недоліки, напрями вдосконалення у контексті запровадження міжнародних стандартів, а також пріоритети державної політики у формуванні нової виборчої системи.

З метою оптимізації інституцій місцевого самоврядування в Україні муніципальні виборчі системи в зарубіжних країнах з різних позицій досліджують вітчизняні та зарубіжні науковці: О. В. Батанов [2], В. Баштанник, А. З. Георгіца, В. Б. Євдокімов [3], В. В. Єремян, В. М. Кампо, В. В. Кравченко, В. Лукашова, В. І. Лисенко, М. В. Пітцик, О. Є. Петруніна, С. В. Пронкін [4], Я. Ю. Старцев, А. Ф. Ткачук, Е. М. Харлофф, М. А. Штатіна, О. Чернецька та ін.

Проте питання добору якісного складу депутатського корпусу та посадових осіб територіальних громад — представників публічної самоврядної влади, у контексті інституціалізації виборчого процесу, спрямованого на формування місцевої еліти — потребує ретельнішого вивчення.

Метою дослідження є виявлення взаємозалежності складних і відмінних за статусом інституціональних структур — місцевої ради та голови, що утворюються шляхом використання різних виборчих систем, за умови реалізації громадянами свого виборчого права.

Аналіз виборчих систем України, їх переваги та недоліки, проблеми та шляхи їх вирішення, напрями вдосконалення — чи не одна з найбільш дискусійних тем виборчої проблематики, що стосується процедури обрання не лише депутатів, але й головних посадових осіб. Спектр застосування виборчих систем під час проведення місцевих виборів, як реального способу залучення громадян до управління та як ще однієї з умов допуску особи до користування активним та пасивним виборчим правом, у зарубіжних державах є досить широким. За твердженням канадського політолога І. Кіс [5] у світі відомо щонайменше 350 типів виборчих систем. Фахівці у сфері виборчих технологій здебільшого схиляються до виокремлення трьох основних типів виборчої системи: мажоритарна, пропорційна та змішана, які знайшли своє втілення у світовій виборчій практиці зарубіжних країн порізно. Не вдаючись у деталі означених виборчих систем, наведемо коротку їх характеристику.

Мажоритарні виборчі системи абсолютної більшості, які можуть проводитись як на партійній, так і безпартійній основі, спрямовані на відбір особистостей, відомих, авторитетних людей у громаді. За такої моделі реалізується модель “сильний мер — сильна рада”. Специфіка мажоритарної системи відносної більшості, яка була використана в Україні для обрання посадових осіб територіальних громад (1998-2006 рр.), полягає в тому, що із зростанням кількості кандидатів, які балотуються на одне місце, зменшується кількість голосів, необхідних для обрання. Так, за результатами місцевих виборів 2006 р. посадовими особами територіальних громад стали люди, які набрали в підсумку менше 15 % голосів, що не забезпечує їм належного рівня легітимності [6]. Така ситуація посилюється і тим, що у виборчому законодавстві України, зокрема у прийнятому Законі України “Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів” від 6 квітня 2004 р. [7] та змінах до нього не передбачено ані обов’язкової участі виборців у голосуванні, ані мінімальної її частки, за якої можна було б визнати вибори недійсними.

Метою пропорційної виборчої системи є представлення в органах влади політичних партій та виборчих блоків, які б взяли на себе відповідальність за стан та розвиток територіальних громад.

Тип виборчої системи варто аналізувати у взаємозв’язку з різними компонентами виборчого процесу, а не лише з виборчим законодавством, що важливим вбачається наскільки вдало вони поєднуються для досягнення мети — обрання сильніших та кращих, які своєю діяльністю забезпечать надалі ефективно врядування. Розглядаючи виборчі системи як сукупність умов організації та проведення виборів, які пересічний виборець змінити не в змозі, але які впливають на його поведінку під час їх проведення, можна говорити про формування його позиції як активного учасника (що засвідчує високий рівень участі виборців у голосуванні), або ж посилення абсентеїзму, який можна трактувати двоюко: як високий рівень довіри до органів влади, а відтак небажання нічого змінювати, або ж навпаки — повна недовіра владі, яку обрали за принципом “відносності”, і зневіра у свої сили змінити її на кращу. Удосконалення якісного рівня виборчих систем, відповідно за якими формуються органи місцевого самоврядування, корелюється у свідомості громадян зі становленням дієздатної місцевої влади, практична

діяльність якої в часі є підставою для формування певного рівня довіри до неї, який за оцінками українських соціологів (2007 р.) знижується і на сьогодні складає 30-45 % [8].

Велику частку з поміж виборчих систем, які використовують на місцевих виборах, становить група змішаних, які поєднують елементи мажоритарної та пропорційної систем. Розглянемо детальніше виборчі системи, які використовуються в адміністративно-територіальних утвореннях різних рівнів та пов'язаних з ними процедури обрання головної посадової особи місцевого самоврядування на прикладі Італії та Франції — країнах класичних зразках романської моделі організації влади на місцях як різновиду романо-германської системи.

Зазначимо, що участь громадян *Італії* у місцевих виборах є громадянським обов'язком, на відміну від України, де вона — добровільна (п. 9 ст. 2) [9]. Процедура проведення виборів в Італії [10] регламентується національним законом 1993 р. [11], з прийняттям якого, було реформовано виборчу систему: пропорційна замінена змішаною; розширено мажоритарну виборчу систему на комуни з кількістю населення до 15 тис. мешканців; створено нову систему “поєднаних виборів” сіндако (голови) та комунальних радників; введено також прямі вибори сіндако в комунах і президентів провінцій. Згодом, з прийняттям закону у 1999 р. [12], було спрощено електоральну процедуру, яка стосувалась кількості необхідних голосів-підтримки для висунення кандидатури; впроваджено нову тривалість мандату комунального та провінційного радника — 5 років; передбачено необхідність проходження 3 % бар'єру у виборах до комунальних рад з населенням понад 15 тис. мешканців.

В італійських комунах тип виборчої системи залежить від кількості населення, зокрема у комунах з населенням до 15 тис. — мажоритарна з певними особливостями, а для адміністративно-територіальних утворень з більшою кількістю населення — пропорційна. Особливістю висунення кандидатур на посаду сіндако відповідно до ст. 71 Законодавчого декрету № 267/2000 р. [12] є поєднання їх в одному виборчому списку з кандидатами у радники до відповідного представницького органу, що певною мірою сприяє формуванню єдності майбутнього представницького органу та уникненню конфліктів між радою та головою. За неможливості такого погодження між об'єднаним списком кандидатур на радників і на посаду сіндако, оскільки виборець, надаючи перевагу одній визначеній кандидатурі сіндако — автоматично віддає свій голос і переліку радників, що йдуть в об'єднаному списку, і навпаки — на практиці застосовується мажоритарна “чиста” (*puro*) система виборів. Кандидат, який набирає відносну більшість голосів, проголошується сіндако. За умови набрання двома кандидатами на посаду сіндако однакової кількості голосів — призначається 2-й тур виборів, який відбувається через тиждень. Якщо ж і цього разу кандидати набирають однакову кількість голосів — переможцем проголошується кандидат, старший за віком. У тій ситуації, якщо на голосування представлено лише один об'єднаний виборчий список, то для того, щоб вибори були визнані такими, що відбулись, — за нього мають віддати свої голоси не менше 50 % виборців комуни. У протилежному випадку — вибори визнаються такими, що не відбулись.

Вибори до комунальних органів італійських комун з населенням понад 15 тис. мешканців відбуваються за пропорційною системою в два тури. Така система виборів для комунальних органів цих комун визначена в італійському законодавстві, як “пропорційна з механізмом корегування” (*proporzionale con correzione a due turni*). У цьому випадку механізм підрахунку голосів здійснюється за формулою найбільшої середньої величини Ондта (*Hondt, d'Hondt*). Другий тур може не проводитись за умови, що у першому — один із кандидатів на посаду сіндако набирає абсолютну більшість голосів. У випадку проведення другого туру (через два тижні) виносяться дві кандидатури на посаду сіндако, теж об'єднані зі списками радників, які в першому — набрали найбільшу кількість голосів. Переможець у голосуванні на посаду сіндако, об'єднаний зі списком кандидатур на радників до комунальної ради, отримує 60 % представницьких місць, що розцінюється як своєрідна “премія” переможцям. Ті списки, що не пройшли 3 % виборчого бар'єру, участі в розподілі місць не беруть (ст. 73) [13].

Не дивлячись на те, що основні норми формування та діяльності місцевих органів влади визначаються на загальнонаціональному рівні, за рахунок чого зберігається відносна уніфікація, вплив регіонального законодавства — посилюється. Органи місцевого самоврядування на рівні провінції та області Італії обираються терміном на 5 років на підставі загального, прямого виборчого права, шляхом таємного голосування громадян,

внесених у виборчі списки комун відповідної провінції та області, з розподілом посад за системою пропорційного представництва.

З числа радників шляхом таємного голосування обирається президент провінційної та обласної ради, процедура обрання яких типова. Можуть бути певні особливості проведення голосування в наступних турах, за умови необрання особи в першому, і регулюються вони статутами відповідної провінції/області. Отже, після підтвердження статусу обраних радників, на засіданні ради відбуваються вибори президента провінційної/обласної ради, які проходять шляхом таємного голосування. Для обрання президента ради необхідна підтримка його кандидатури 2/3 голосів від загального складу ради (ст. 48) [14]. Якщо впродовж 30-ти днів з моменту першого голосування щодо обрання президента провінційної ради жодна з кандидатур не отримує необхідної кількості голосів, проголошується обраним той кандидат, який отримує підтримку абсолютної більшості.

Якщо за результатами двічі проведених виборів на посаду президента обласної ради жоден із кандидатів не отримує необхідної кількості голосів, допускається проведення третього голосування, яке призначається на наступний день. Коли і втретє жоден із кандидатів не підтриманий необхідною кількістю голосів, у цей же день на голосування виносяться дві кандидатури, які отримали найбільшу кількість голосів під час проведення попереднього голосування. Переможцем стає той кандидат, який отримує більшу кількість голосів, а за умови однакової кількості — радник, старший за віком [15]. Аналізуючи процедуру обрання цих посадових осіб можна стверджувати, що на обласному рівні вона є дещо складніша в пошуку кращого керівника, але за типом виборчої системи — однакової.

У контексті порівняння з Україною, зазначимо, що у ст. 55 [16], де визначено статус цієї посадової особи, не конкретизовано якою кількістю голосів необхідно обирати голову районної/обласної ради, тобто у цьому випадку керуємось ст. 59 цього ж закону щодо прийняття актів органів місцевого самоврядування: більшістю від загального складу ради, а це є менше голосів у порівнянні з італійським варіантом обрання президента провінційної/обласної ради.

У чинних нормативно-правових актах регламентується також несумісність посади, наприклад президент обласної ради не може водночас належати до складу ради та обласної джунти, однієї з Палат Парламенту чи іншої ради, іншої обласної джунти чи Європейського Парламенту; інші випадки несумісності посади регулюються статутами областей та регламентами рад (ч. 2 ст. 122) [15]. Заслугує уваги і такий момент: у комунах обраний голова (сіндако) керує радою та очолює виконавчий орган — джунту; на рівні провінції/області радою керує президент провінційної/обласної ради, а джунтою — президент провінції/області, обраний населенням цих адміністративно-територіальних утворень на підставі загальних виборів відповідно до процедури, визначеної прийнятим у 1999 р. законом [17]. Така модель організації влади визначається двома основними принципами устрою: місцевої автономії та широкої адміністративної децентралізації в межах єдиної унітарної республіки.

Кандидат до представницького органу комуни чи департаменту *Франції* — комунальної/генеральної ради, повинен бути пов'язаний із відповідною комуною/департаментом, наприклад місцем проживання або іншими відносинами. Для того, щоб бути у списках виборців комуни, необхідно проживати на її території не менше 6 місяців, а також рахуватися у списку платників податку комуни впродовж 4-х років. Реалізація ж пасивного виборчого права іншими особами, не пов'язаними місцем проживання з відповідним департаментом, можливе за умови не перевищення їх кількості після виборів і складу представницького органу [3, с. 136]. Як виняток, до реєстру виборців можуть належати французи, які працюють за кордоном, працівники окремих транспортних організацій, тобто ті особи, які не мають постійного місця проживання. Прийняття такого застереження в українському виборчому законодавстві, дозволило б уникнути обрання депутатами місцевих рад осіб, які не пов'язані з тією чи іншою територіальною громадою, що під час проведення місцевих виборів в Україні за пропорційною системою (2006 р.) мало місце, а відтак це ще один момент репрезентації та захисту партійних інтересів, а не мешканців територіальної громади.

Заслугує уваги і те, що кожна з комун *Франції* має єдиний список виборців, незалежно від того, скільки на її території є виборчих дільниць. Окрім того, ці списки використовуються на всіх виборах, які відбуваються в державі. Екстраполюючи цю

версію на Україну, зокрема на останні вибори 2006 р., нагадаємо як значна кількість людей, які з тих чи інших причин змінили місце проживання в межах однієї територіальної громади (чи й просто були в іншому кінці міста) — не змогли проголосувати, оскільки в одних списках виборчих дільниць вони вважалися як “вибулі”, а в інших — ще “не зареєстровані”.

Комунальні ради у Франції [18] залежно від кількості жителів, формуються за різними виборчими системами: у невеликих та середніх комунах (менше 3,5 тис. жителів) шляхом проведення спрощених мажоритарних виборів у два тури. Зауважимо, що в обох турах участь беруть як окремі кандидати, так і відкриті їх списки, за можливості панашування їх виборцями, тобто доповнювати ці списки новими кандидатами чи викреслювати, але загальна кількість яких у списку, підтриманому одним виборцем, не повинна перевищувати кількості місць у раді [3, с. 132]. Такий спосіб впливу виборця, що є одним із механізмів залучення громадян до управління, уможливорює добір депутатського корпусу, врахування їх інтересів, що варто для запозичення в Україні. Обраними вважаються кандидати, а не списки, які набрали абсолютну кількість голосів і не менше j голосів від загальної кількості виборців одночасно. Отже, якщо у першому турі — необхідна абсолютна більшість голосів, то в другому — достатньо відносної.

У великих комунах, де кількість мешканців понад 3,5 тис., вибори проводяться шляхом поєднання пропорційної та мажоритарної систем, безпосереднє проведення яких може відбуватися теж у декілька етапів. У першому турі список, який отримав більшість голосів, отримує половину місць у раді. Місця, які залишилися у раді, розподіляються за пропорційним представництвом між усіма списками (враховуючи і той, що отримав більшість), які подолали 5 % виборчий бар'єр. У випадку, якщо жоден із списків не отримав абсолютної більшості голосів, призначається другий тур виборів, участь у якому беруть списки, що подолали 10 % бар'єр у першому турі [19].

Обидві виборчі системи є підсумком тривалих напрацювань фахівців і мали на меті дві цілі: створити дієздатну раду та підтримати відповідний рівень демократії шляхом надання опозиції можливості бути у складі ради [3, с. 132]. Сам механізм формування ради сприяє не лише стабільності її роботи, але й влади загалом, оскільки шляхом обрання мера рада контролює діяльність виконавчих структур та має значно більший вплив на нього, аніж за безпосереднього обрання мера населенням. До ради не можуть бути обраними:

- підприємці, які мають концесію комуни;
- службовці силових відомств і префектури;
- мешканці, які користуються послугами комунального центру соціальної допомоги (допомоги важким сім'ям, безробітним тощо) та ін. [3, с. 133].

Упродовж семи днів після проведення муніципальних виборів відбувається перше засідання ради комуни, яке скликається мером, термін повноважень якого закінчився. Муніципальна рада обирає нового мера, як і його заступників, з числа муніципальних радників за мажоритарною системою шляхом закритого голосування терміном на 6 років, але для нього встановлено віковий ценз — не менше 21 року (ст. 2122-4) [20]. Вибори мера проводяться в три тури, де у двох перших — необхідна абсолютна більшість голосів. Якщо ж упродовж двох турів не визначиться переможець, проводиться третій, де діє принцип відносної більшості. Якщо і в цьому випадку суперники набирають однакову кількість голосів, то переможець — старший за віком. Утім, за твердженням В. Г. Ігнатова та В. І. Бутова [19, с. 81], “до таких крайнощів, коли вирішальним стає віковий чинник, у великих містах не доходить”. Дійсно передбачений механізм формування ради, а разом з тим і приведення свого лідера до влади, вказує на те, що “мером стане кандидат, висунутий перемігшою і згуртованою партійною більшістю”. Практично будь-який член муніципальної ради може бути обраний мером, проте, і щодо цього є застереження: упродовж одного року мером не може бути обраний муніципальний радник, який був усунений з посади мера.

У Франції, за твердженням науковців [19, с. 37], як і здебільшого в інших країнах, наявність досвіду керівної роботи, рівень фахової підготовки не є вирішальними критеріями у виборі мера. Так, майже $1/3$ мерів — лікарі та адвокати, половина не була раніше на державній службі. Натомість, у німецьких громадах з правом самоврядування землі Мекленбург-Передня Померанія [21] з кількістю мешканців понад 5 тис. бургомістр, чи безпосередньо підпорядкований йому працівник на керівній посаді, повинні відповідати вимогам підвищеного рангу, а в громадах із кількістю жителів

більше 20 тис. мешканців — зазначені посадові особи повинні відповідати вимогам вищого рангу (§ 38) [22].

Можливо ці вимоги і не доцільні з огляду на складнішу все-таки процедуру обрання такої особи, в порівнянні наприклад з Україною. Окрім цього, представницькому органу кожного адміністративно-територіального рівня Франції — раді (комунальній, генеральній чи регіональній) властива ротація половини її складу кожних 3 роки з періодичністю проведення виборів — 6 років, починаючи ще з 1884 р., з прийняттям Закону про комуни.

Вибори до генеральної ради — ради департаменту, проводяться за мажоритарною системою в два тури на основі одномандатних округів, роль яких відіграють кантони. Якщо у першому турі необхідна абсолютна більшість голосів, то у другому — достатньо відносною. До участі у другому турі допускаються кандидати, за яких у першому — проголосувало не менше 25 % від загальної кількості виборців кантона.

Генеральна рада зі свого складу обирає президента генеральної ради терміном на 3 роки, оскільки новий президент обиратиметься вже після чергової ротації. Вибори президента відбуваються за мажоритарною системою в три тури, де у двох перших — необхідна абсолютна більшість голосів, а в третьому — достатньо відносною.

Вибори до регіональної ради — ради регіону, проводяться за пропорційною системою за списками, де панашування та преференційне голосування вже не дозволяються. Списки, які не пройшли 5 % бар'єр — участі у розподілі місць не беруть. Процедура обрання президента регіональної ради, як керівника, аналогічна обранню президента генеральної ради [3, с. 138-139].

Зазначимо, що відповідно до чинного Закону України “Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів”, вибори сільського, селищного та міського голови проводяться за мажоритарною системою відносною більшої, не сприяючи відбору кращих кандидатів, і навіть у процесі виборчих перегонів — не мотивує ані претендентів, ані виборців. Пропорційна система виборів депутатів міської, районної та обласної рад теж не забезпечує якісного представницького складу, оскільки механізм, закладений у ній, переслідує лише кількісний показник розподілу мандатів, а не якісний добір депутатського корпусу. Процедура обрання голів районної/обласної рад у Законі України “Про місцеве самоврядування в Україні” не регламентована, хоча частково може бути передбачена у регламенті роботи відповідної ради, проте, механізм її — спрощений.

Підсумовуючи викладене вище, зазначимо, що обрані в Україні системи проведення місцевих виборів потребують подальшого їх осмислення, відтак напрацювання змін до виборчого законодавства з урахуванням практики останніх виборів та зарубіжного досвіду — є необхідним. Оскільки українська правова система тяжіє до романо-германської гілки, то досвід вивчення нормативно-правового регулювання виборчого процесу на прикладі двох класичних її представників — Італії та Франції, набутий упродовж тривалого історичного періоду свого становлення — заслугове ретельного дослідження з боку українських законотворців та практиків з використання виборчих технологій.

Запровадження складного виборчого механізму місцевих рад та головних посадових осіб місцевого самоврядування у країнах романської моделі у підсумку забезпечує, з одного боку, від розбалансування сил самої ради після виборів, сприяє налагодженню співпраці між депутатами різних каденцій, періодичному якісному оновленню складу ради, набуттю досвіду новообраними радниками під час роботи у раді, а з іншого — природному тривкому добору та відбору особи, гідної обійняти посаду керівника відповідної комуни. У цьому контексті в умовах України пропонується:

— диференціювати в залежності від кількості членів територіальної громади, а не від рівня населеного пункту, використання типу виборчої системи в адміністративно-територіальних одиницях базового рівня;

— врегулювати процедуру обрання головних посадових осіб територіальних громад та голів рад шляхом врахування чинника абсолютної, а не відносною більшості;

— передбачити багатоступінчастість процедури обрання, як депутатів, так і посадових осіб територіальних громад, голів рад, що уможливило якісний добір депутатського корпусу та їх фаховість.

— передбачити реальні можливості впливу виборців на формування списків кандидатів у депутати.

Отже, формування місцевої еліти за допомогою найширшого застосування виборчого інструментарію та активного залучення місцевого населення у сферу прийняття та реалізації рішень — найперше завдання суспільства, що модернізується. Без відбору кращих представників територіальної громади для роботи у виборних органах трансформаційні процеси у сфері місцевого самоврядування в принципі не можуть бути ефективними.

Список використаних джерел

1. *Кравченко В.* Політико-правові наслідки запровадження пропорційної системи на місцевих виборах в Україні / В. Кравченко // *Вибори та демократія.* — 2007. — № 2 (12).
2. *Батанов О. В.* Муніципальне право зарубіжних країн : у 2 ч. / О. В. Батанов, В. М. Кампо; за заг. ред. проф. П. Ф. Мартиненка. — К. : Знання України, 2005. — Ч. 1.
3. *Евдокимов В. Б.* Местные органы власти зарубежных стран: правовые аспекты / В. Б. Евдокимов, Я. Ю. Старцев. — М. : Спарк, 2001.
4. *Пронкин С. В.* Государственное управление зарубежных стран : [учеб. пособ.] / С. В. Пронкин, О. Е. Петрунина. — М. : Аспект Пресс, 2001.
5. *Кіс Т. І.* Виборчі системи та їхні політичні наслідки / Теофіл Іван Кіс // *Нова політика.* — 1996. — № 2. — С. 24.
6. Шляхи оптимізації виборчої системи для парламентських та місцевих виборів в Україні: доповіді, виступи : Матеріали круглого столу. — К., 2007.
7. Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів : Закон України від 06.04.2004 р., № 1667-IV // *ОВУ.* — 2004. — № 14 . — Ст. 965
8. *Доля І. М., Ковальський Г. С.* Тенденції регіонального і місцевого політичного процесу в контексті трансформації політичної системи України / І. М. Доля, Г. С. Ковальський. — Донецьк : НІСД, 2007.
9. Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів : Закон України від 06.04.2004 р. // *ВВР.* - 2004 р - № 30-31 -Ст.382
10. *Лазор О. Д.* Публічна самоврядна влада в Республіці Італія та Україні : [монографія] / О. Д. Лазор, І. П. Шелепницька ; за заг. наук. ред. д. н. держ. упр., проф. О. Я. Лазора. — К. ; Львів : ПАРАПАН, 2007.
11. [Електронний ресурс] — Режим доступу : <http://it.wikipedia.org/wiki//governo.it//L. № 81 / 25.03.1993>.
12. [Електронний ресурс] — Режим доступу : <http://it.wikipedia.org/wiki//governo.it//L. № 120 / 30.04.1999>.
13. [Електронний ресурс] — Режим доступу : <http://it.wikipedia.org/wiki/Governo L. № 267 / 2000>.
14. [Електронний ресурс] — Режим доступу : <http://it.wikipedia.org/wiki/ProvinciadiCatanzarostatuto>.
15. [Електронний ресурс] — Режим доступу : [http://it.wikipedia.org/wiki/statutoRegioneCalabria: Nuovo statuto della Regione Calabria \(2004\)](http://it.wikipedia.org/wiki/statutoRegioneCalabria: Nuovo statuto della Regione Calabria (2004)).
16. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР // *ВВР.* — 1997. — № 24. — Ст. 170.
17. [Електронний ресурс] — Режим доступу : L. № 1 / 22.11.1999/www.governo.com.
18. *Лазор О. Д.* Публічна самоврядна влада у містах України та Франції: організаційно-правовий аспект : [монографія] / О. Д. Лазор, М. Р. Коваль ; за заг. наук. ред. д. н. держ. упр., проф. О. Я. Лазора. — Чернівці : Технодрук, 2008.
19. *Игнатов В. Г.* Местное самоуправление: российская практика и зарубежный опыт / В. Г. Игнатов, В. И. Бутов. — М. ; Рн/Д. : ИКЦ "МарТ", 2007. — С. 29.
20. Loi "Relative a la repartition de competences entre les commune, les department, les regionet l'Etat" du 07.01.1983, № 83-8 [Електронний ресурс] — Режим доступу : <http://www.legifrance.com>.
21. *Лазор О. Д.* Формування та функціонування місцевої влади: досвід міст Німеччини та України : [монографія] / О. Д. Лазор, Х. М. Кохалик. — Рівне : Гном, 2006. — 96 с.
22. Kommunalverfassung für das Land Mecklenburg-Vorpommern — KV M-V 20.04.2004 [Електронний ресурс] — Режим доступу : <http://www.mv-regierung.de/laris/daten/2020/2/0/2020-2-0-1r0.htm>.

Надійшла до редакції 03.05.2009
Рекомендована до друку 19.06.2009

